

CZÖVEK TAMÁS: *Babilon és Genézis.*

Egy bibliai szakasz értelmezése 21. századi kitekintéssel

[*Vallási pluralizmus, vallásközi párbeszéd és kortárs ideológiák: Magyar protestáns teológiai kitekintések (szerk. Kovács Á.). Bp: Kálvin, 2013, 184-207*]

1. Bevezetés

A Biblia értelmezésében a vertikális és horizontális sík egymással gyakran ellentétbe kerül: az egyik az istenit, a másik az emberit hangsúlyozza egyoldalúan. A Genézis magyarázatában ez szintén megfigyelhető: bizonyos események (özönvíz, Babel tornya) vagy ember vagy Isten elleni bűnök következményei. Másodsor, a Genézist sokan ókori dokumentumnak tekintik, melynek a mára semmi vagy csekély jelentősége van. Lehet-e másként is olvasni e könyvet?

2. A Pentateukosz témája

David Clines 1978-as úttörő tanulmányában Mózes öt könyvének a témáját vizsgálta, és azt állapította meg, hogy az háromrétű: tartalmazza a föld, az utódok és az Istennel való szövetséget.¹ Maga Clines azonban vizsgálatát csak a Genézis 12-vel kezdte meg, az őstörténeteket kihagyta abból. E rövid tanulmányban a Genézis őstörténeteinek néhány olyan sajátos mondanivalójára szeretném felhívni a figyelmet, melyek mindeddig nem részesültek kellő figyelemben, ám fontosak mind az 1-11. rész, mind a könyv, mind a Pentateukosz egésze megértésében. Clines kérdését tehát az őstörténetekre is kiterjesztem. Ily módon átfogóbb, ám a történeti háttérnek több figyelmet szentelve Clines-énál történetibb képet óhajtok megrajzolni a Genézisről és a Pentateukoszlól.²

3. A babiloni háttér

Több ószövetséggel együtt a Genézis keletkezési háttéréül a Krisztus előtti 6. századi Babilont tekintem. Ez a háttér fontos tényező a Genézis egészének és szakaszainak értelmezésében. Jóllehet Izrael Kánaánban is találkozott pogány hatásokkal (többistenhit, közel-keleti mitológia), és a Genézisnek feltehetően volt megelőzőleg kánaáni „kiadása”, a babiloni zsidóság mint uralkodó ideológiával szembesült a babiloni vallással és kultúrával. A fogságban élőkre ez a találkozás minden bizonnyal meghatározóan hatott.

Ez a történeti helyzet a mezopotámiai mitológia szükségszerű ismeretét feltételezte. Az *Enuma elis*-t, a birodalom „hivatalos” mítoszát az újévi ünnepségeken előadták, s ezen ünnepségeken a király jelentős szerepet játszott. A Gilgames-eposz hasonló jelentőséggel és „szentírási” tekintéllyel bírt. Emellett az olyan egyetemes témákkal foglalkozik, mint barátság, halandóság, hősiesség, emberi alkotás. Az Atrahaszisz szintén ismert irodalmi alkotás volt, mely a teremtést, az emberi nem elszaporodását és az özönvizet meséli el. Ezen epikus alkotások mellett a királylisták is fontos szerepet játszottak a mezopotámiai társadalom számára, melyek közül a legjelentősebb a Sumer Királylista (SKL) volt. E vonatkozásokban a Genézis, ezen belül pedig az őstörténetek ezen eposzok, illetve a nemzetségtáblák megfelelő párjának bizonyulnak.

Mint minden társadalomban, a mezopotámiaiban is voltak olyan nemzetépítő témák, melyek a társadalom, a politika és kultúra számára meghatározók voltak. A legfontosabbak a város, a

---

¹ CLINES: Theme.

² Vizsgálatomhoz az államkultusz írásait veszem alapul, a népi vallásosság megnyilvánulásait nem vizsgálom.

királyság és a templomközpontú vallás volt.

3.1. Város

Mezopotámiában a városállam fővárosát szentnek tekintették, mivel az istenek a várost kiválasztották, megtervezték, és az alapjait lerakták. Ebben a környezetben a város a társadalom szent jelképe volt, minthogy a város lakói ennek révén különböztették meg magukat másoktól.

A város alapítása és irányítása magával vont birodalmi-hódító törekvéseket, mely pedig viszályal és háborúval, nacionalizmussal és elnyomással járt együtt. Nem véletlen tehát, hogy Mezopotámia a nagyhatalmi és elnyomó törekvések egyik fő színtere lett. Hammurabi uralkodásától Babilon meghatározó szerepet játszott a térség politikájában és kultúrájában. Ez idő alatt emelkedett Marduk tényleges főistenné, valamint székhelye, Babilon a térséget meghatározó hatalommá.

Minden vallásos rendszer oly módon juttatja kifejezésre, kodifikálja és erősíti meg újra a társadalom meghatározó értékrendjét, hogy a társadalmi rendet legitimizálja és fenntartsa. A mezopotámiai teológia ennek megfelelően a civilizált társadalom városi jellegét teszi szentté és írja elő a város isteni eredetének hangsúlyozása révén. Ez a város és temploma közti megszakíthatatlan közösséget húzza alá egyfelől, másfelől pedig az istenek világa a maga kapcsolatrendszerével a városállam jólétének volt a forrása. A város gazdasági jólétét teljesen a város istenségével való megfelelő kapcsolattól tekintették meghatározottnak.³

A városok ilyen felülértékelése a városi élet nomád étellel szembeni felsőbbrendűségének nézetéhez vezetett. A nomád csoportokat civilizálatlannak és a társadalomra nézve veszélyesnek tartották.

3.2. Királyság

Mezopotámiában egy király nélküli társadalom működésképtelen, ezért elképzelhetetlen volt: az emberek vezetés és irányítás nélkül nyomorúságos életet éltek. A királyság a SKL szerint az égből ereszkedett le az emberi civilizáció hajnalán, s a királyt a társadalom tartóoszlopának tekintették. A királyság jelentőségére a királylisták utalnak, melyek az egységet és törvényes hatalmat juttatták kifejezésre. A király a folytonosságot biztosította, a királylisták pedig a folytonosság mellett tanúskodtak.

A nemzetségtáblázatok az azokon szereplők tekintélyét és hatalmát voltak hivatottak szolgálni. (Mezopotámiában a nemzetségtáblák soha nem tagoltak vagy kötöttek össze elbeszéléseket.) A központi hatalom árnyékában a néprétegek jogai gyakran szenvedtek csorbát. „Helyénvalónak tűnik a következtetés, miszerint az ókori Mezopotámia egyet leszámítva ismerte a görög alkotmányos fejlődés öt állomását: csak a demokrácia nem fejlődött ki.”⁴

3.3. Templom és vallás

Mezopotámiában a templomok építése szoros kapcsolatban állt a teremtéssel: a templom a teremtés teljességét volt hivatott kifejezni. Ennélfogva a templomépítés az államot az istenek szolgájaként irányító király egyik fő kötelezettsége volt. A babiloni panteonban Marduk meghatározó szerephez jutott a 2. évezred első felére. A Marduk-tisztelet II. Nabukadneccár alatt érte el egyik tetőpontját. Mardukot a világ megmentőjeként és az emberiség teremtetőjeként tisztelték.

A vallás és kegyesség az isteni világrend kifejeződése volt, ahol az isteni akarat jóval nagyobb teret kapott, mint az emberi kezdeményezés. A mezopotámiai államvallás írásaiiban kevés jelét látjuk a társadalom kiszolgáltatottjai iránti isteni kiállásnak, ami az Ószövetségből jól ismert. A társadalom befolyásosait és a papságot jobban érdekelték a vallás vertikális, mint horizontális vonatkozásai. Ember és társadalom az istenek miatt és szolgálatában létezett. A város–király–templom szentháromságát tömören juttatja kifejezésre a Babilon dicsérete költemény (Kr.e. 8. sz.):

³ WESTENHOLZ: Theological Foundation, 51.

⁴ BAILKEY: Early Mesopotamian Constitutional Development, 1235.

Hónapok és évek áldják a dicső Eszagilát,
Téglaépítménye áldja nemes Mardukot.
Az élet havában, az újév ünnepségén üljenek ünnepségeket,
A világ négy sarka csodálja formáját,
Adományozzon megelégtelt életet a róla gondoskodó pásztornak [azaz királynak]. (5-9. sor)⁵

3.4. *A közember*

Az istenek és félistenek mellett a királyok játszottak meghatározó szerepet a társadalomban, a felső rétegek voltak a társadalom szervező és megtartó ereje. Velük szemben a hétköznapi ember nem számított. Ez az oka, hogy közemberről nem maradt ránk elbeszélés.

4. *A Genézis ember- és társadalomképe*

A Genézist ennek a háttérnek az ismeretében érthetjük. Szembeötlő, hogy a Genézisben a babiloni társadalom rendezőelvi hiányoznak. Város, király, templom: ezekkel jóformán egyáltalán nem találkozunk a Biblia első könyvében. A Genézis társadalomképében mindez nem játszik szerepet. Ez különösen is igaz az őstörténetekre. Mi alkotja a Genézis világgépében a társadalomformáló erőket, elveket, és mi veszi át a mezopotámiai társadalomformáló tényezők szerepét? Hogyan bírálja a Genézis Babilont?

A Genézis Babilon-bírálatára már a kezdeteknél, azaz a teremtés-beszámolóban megmutatkozik. Babilonban a világ teremtése a város védőistenének, Marduknak volt köszönhető, aki véres csatában ölte meg a teremtett világot fenyegető Tiamatot. A teremtés a város és temploma, az Eszagila (ziquratjával, az Etemenankival) megalkotásában csúcsonylik ki az *Enuma elis*-ben. Szemben babiloni megfelelőjével, a Genézis teremtéstörténetében Isten segítség és ellenállás nélkül szelidíti meg a káosz erőit. Emellett a Babilonban istenekként tisztelt dolgok, mint a nap és hold, itt egyszerű teremtmények. Végül pedig az ember teremtésének célja Babilonban, hogy az istenek mentesüljenek a munkától (VI.42). Ezzel szemben a Genézisben Isten nem a saját céljaira teremti az embert, hanem hogy művelje a földet, és uralkodjon a teremtett világon.

Amíg Mezopotámiában a kultúra vívmányai az istenek ajándékai voltak, a Genézisben azok az ember találékonyságának, civilizáció- és kultúrateremtő munkájának gyümölcsei. Ebben pedig az ember istenképűségéről tesz akarva-akaratlanul is tanúságot: ahogy Isten megteremtette a naturát, úgy teremt Isten teremtményeként és képét viselve az ember kultúrát. Sajátságos módon ezt csak az Édent elhagyva kezdi meg, miután „jónak és rossznak tudója” lett. Bár maga a kifejezés merizmus, szó szerint is értendő. Ahogy azt a Genézis történetéből láthatjuk, az ember valóban képes olyan nemes dolgokra, amik Mezopotámiában csak istenektől származhattak, ám olyan gonoszságokra is, melyek Isten haragját méltán váltották ki.

Babilon nacionalizmusának a Genézis elsősorban a nemzetségtáblákkal üzen hadat. Míg Mezopotámiában a listák uralkodókat örökítettek meg, tehát egy-egy városállam vagy uralkodóház politikai céljait szolgálták, a Genézis nemzetségtábláiban egytől eltekintve nincsenek királyok. (Ez az egy Edómnak, egy jelentéktelen kisállamnak a feltehetőleg választott uralkodóit jegyzi fel (36,31–39) az edómi nemzetségfők listája (36,1–30) után.) Talán a legjelentősebbek ebből a szempontból a 10. fejezet nemzetségtáblái, melyek az ismert világ valamennyi nemzetének és törzsének alapítóját felsorolják. Ilyenre nem találunk példát Mezopotámiában.

A példákat hosszan lehetne sorolni. A lényeg: Szemben a mezopotámiai világgéppel, a Genézis antropo- és kozmocentrikus, demokratikus és univerzalista. Egy elnyomó birodalom elnyomó ideológiájával szemben a Genézis világgépe, társadalom- és emberszemlélete forradalmi. Hogy az első hallgatók és a bírálóiban részesültek miként fogadták ezt, nem tudjuk. Azt azonban igen, hogy Babilon mint birodalom néhány éven belül elbukott, a babiloni vallás pedig megkezdte több évszázados haldoklását. Ugyanakkor a Tóra és első könyve nemzetet és vallást teremtett újjá.

⁵ FOSTER: Before the Muses, 876.

Ezzel vissza is térünk Clines fő kérdéséhez. Babilon meghatározó témáinak elhallgattatásával az őstörténetek előkészítik a Genézis és a Pentateukosz elbeszélését. Az őstörténetek utáni elbeszélés egy jelentéktelen közember történetét beszéli el, aki Babilóniából leköltözik egy istenek háta mögötti tartományba, hogy ott város, királyság és templom nélkül országot és nemzetséget alapítson. És az elbeszélés főszereplője egy olyan nép, mely abban a reményben él, hogy a nemzeti összeomlás és hazátlanság reménytelenségéből talpra állhat azáltal, hogy a birodalom államalkotó témáit, a várost, a királyságot és a templomközpontú vallást a földdel, utódokkal és szövetséggel helyettesítve új, emberibb és nem birodalmi jövőn munkálkodik.

5. *Babilon ziqquratja*

Winston Churchill híres megjegyzése szerint Oroszország rejtélybe csomagolt talányban bűvó titok (*a riddle wrapped in a mystery inside an enigma*). Hasonló állítható Bábel tornyának történetéről (1Móz 11,1–9). Maga a történet nem csekély talány, amit a sokféle értelmezés is bizonyít. Nem világos az sem, miért van nemzetségtáblákba csomagolva, sem, hogy mi a szerepe a Genézisen belül, illetve miként járul hozzá a könyv témájához. Végül pedig Churchill fenti észrevétele nemcsak a történet talányos sajátosságai és rejtélyes témája miatt vág témánkba, hanem nem kevésbé azért is, mert az angol miniszterelnök azt egy birodalomról tette, mely sok tekintetben emlékeztetett az ókori Közel-Kelet birodalmaira, nem utolsósorban Babilóniára. A következőkben csomagolásával együtt ezt a rejtélyt fogom tanulmányozni abban a reményben, hogy ily módon mind a történet mondanivalóját, mind a Genézis Babilon-kritikáját és értékrendjét jobban megértjük.

A Genézis őstörténetének fő témája az egyetemes emberi kultúra és civilizáció. A 10–11. rész még mindig az emberiség egészét szemléli, ez az oka a 10. rész részletes nemzetségtáblájának. Az egész emberiség ősei iránt tanúsított ilyen érdeklődés gyakorlatilag ismeretlen az ókori Közel-Keleten. A mezopotámiai nemzetségtáblák a törzs vagy etnikai csoport közös ősig vezetnek általában vissza a nemzetséget, de soha az egész emberiséget.

Levin megfigyeli, hogy a Genézis 10–11 nemzetségtáblája

Izráel népének helyét szinte „evolúciós” elvek mentén határozza meg: az emberiség nemzeteitől kezdve Sém leszármazottjain át halad Ábrám fia felé, akik közül választottak Izráel gyermekei. A bejárt út minden állomása a nemzetség legfontosabb tagját említi utolsóként, azt, aki a nemzetség folytonosságát biztosítja. Nőé három fia közül Sém a legidősebb (1Móz 6.10; 9.18). Utódai azonban a „népek listáján” szerepelnek (1Móz 10.21-31). Ugyanez érvényes Arpaksadra, Héber nagyapjára (a „héberek” névadója; 1Móz 11.10-14) és így tovább. A lista csaknem legvégén szereplő Izráel gyermekei az egész lista érdeklődésének középpontjában állnak...⁶

Mindez magyarázható részint azzal, hogy az elbeszélő igyekezett kerülni a nacionalizmust. A szakasz univerzalista érdeklődését alátámasztja, hogy Izráel nem szerepel a nemzetségtáblákban⁷, ráadásul Nőé fiainak listája 70 nevet említ, amely a teljesség száma.⁸ Az elbeszélőt az egész emberi nemzetség érdekli. Ezért sorolja fel a különböző nemzetek eredetét.⁹ Nem mellékes módon a 10. fejezet nemzetségtáblája Isten parancsának és áldásának (9,1; vö. 1,28) beteljesedését is bizonyítja.¹⁰

⁶ LEVIN: Understanding, 34.

⁷ WALTKE—FREDRICKS: Genesis, 161.

⁸ WALTON: Genesis, 55.

⁹ L. MALAMAT: King Lists, 164.

¹⁰ CLINES: Theme in Genesis 1-11, 494.

A 10–11. részben Nimród története¹¹ megszakítja Hám tábláját, amelynek következtében a történet a 10. fejezet középpontjává válik, ahogy a Babilon-történet lesz Sém nemzetségtáblájának kettészakításával a második szakasz középpontja (10,21–11,32):

A Jáfet, 10,1–5

B Hám, 10,6–7

C Nimród, Babilon alapítója, 10,8–12

B' Hám, 10,13–20

A' Sém, 10,21–32

C' Babilon alapítása, 11,1–9

A'' Sém, 11,10–32

Ahogy Jáfet elhagyja a történetet, úgy foglalja el helyét a 12. részben Abrám-Ábrahám.

A 10–11. rész két csúcspontja a nemzetségtáblák közé ékelt elbeszélések (C és C'). Jáfetnek nincs szerepe az elbeszélésben. Emellett a szerkezet egyfelől a Nőé által megátkozott Hámot emeli ki, másfelől pedig Sémét, akinek Hám leszármazottja, Kánaán szolgálni fog (ld. 9,25–27). Apja átka miatt Hám negatív, Nőé áldása révén Sém pozitív szerepet játszik.

A két szakasz közt Sém első nemzetségtáblája (10,21–31) az összekötő kapocs, mely minden fiának minden leszármazottját felsorolja. Ezzel szemben a második nemzetségtábla (11,10–32) csak Arpaksad utódait közli, így emlékeztetve a mezopotámiai királylistákra, kivéve, hogy Sém utódai nem királyok. Más szóval, az első nemzetségtábla egyetemesebb, míg a második egy nemzetségre, Ábrahámra összpontosít. Az első az egész emberiség szempontjából fontos, ahogy a 10. rész is az egész emberiség eredetével és elterjedésével foglalkozik, amíg a második csak Ábraháméval.¹²

A Nimród által alapított városok azért jelentősek, mert hódítással és elnyomással voltak kapcsolatosak. Erre a kapcsolatra utalhat a szakasz. Nimród „kezdet hatalmassá válni a földön. Hatalmas vadász volt ő az Úr előtt. Ezért mondják: Hatalmas vadász az Úr előtt, mint Nimród” (10,8–9; saját fordítás).

Ez meglehetősen pozitív. Ám a városok alapításával Nimród a birodalomalapítók (l. 10,8–12) mitikus előképévé vált. Ezt erősítheti a vadászatra és hódításra való egyidejű utalás.¹³ Ha ez kritika, azt az elbeszélő visszafogottan juttatja kifejezésre. Emellett Nimród Hám leszármazottja, amely

---

¹¹ Jóllehet a 10,11 alanya nem világos, a 10,8–12 mintha azt állítaná, hogy Nimród alapította Babilont, Ereket (Uruk), Akkádót és Kalnét. Szintén Nimród (esetleg Assúr) volt az, aki Ninivét, Rehóbót-Írt, Kelahot és Reszent alapította. Az első olvasók számára is minden bizonnyal köztudott volt, hogy Nimród (Kánaánról nem beszélve), és általa Babilon és Akkád nem származhatott Hámotól, minthogy sémi népek települései voltak. Mintha az elbeszélő nem lenne tisztában az etnológia és nyelvészet alapjaival. Vagy lehet, hogy jobban érdekli a birodalom, mint a tudományos tények? Az ókorban a nemzetségtáblákat propagandára használták. A mezopotámiai királyok saját politikai céljaira állították össze elődeik listáját. Itt a zsidó elbeszélő ártalmatlannak tűnő módon fogalmazza meg bírálatát Babilonról, amikor a birodalmi fővárost (és más birodalmi központokat) kizár a sémi nemzetségből, és a megátkozott Hám rokonságába sorolja. Még a korábbi nagyhatalom Asszíriának is van helye Sém családjában, de nem Babilonnak. A fővárost az elbeszélő kiközösíti. Ezt támasztja alá a felismerés, miszerint a nemzetségtábla a különböző etnikai csoportokat az Izráeltől és egymástól való érzékelt távolságukban sorolja fel (LEVIN: *Understanding*, 22). Nimród szándéka, hogy hatalmi központokat hozzon létre, melyek közül Babilon a legelső. Így Isten egyetemes terve csorbát szenved: mezopotámiai, helyi-nemzeti tervvé és történetté válik. Sém nemzetségtáblája azonban, mely egyaránt lezárja az őstörténetet és megnyitja Ábrahám történetét (STEINBERG: *Genealogical Framework*, 48), bizonyítja, hogy mégsem királylista az, amit mindez eredményez, hanem egy közember listáját.

¹² Hasonlóságok a Nimród- és Babilon-epizód között: mindkettő 1) megszakít egy nemzetségtáblát; 2) valaminek a kezdetét meséli el: Nimród „kezdet, *héhél*, hatalmaskodni a földön” (10,8), míg Jahve aggodalma, hogy a város- és toronyépítés „csak a kezdete, *hahillám*, annak, amit tenni akarnak” (11,6); 3) egyfajta etiológiát nyújt, melyet az „ezért, *'al-kén*”, kifejezés vezet be (10,9; 11,9), melyet egy Nimróddal, ill. az általa alapított várossal kapcsolatos; 4) helyszíne — a Bibliában egyedülálló módon — Sineár földje (10,10; 11,2).

¹³ L. WALTON: *Genesis*, 57.

Hám 9. részbeli tette után felveti a kérdést: Származhat-e bármi jó Hámtól?¹⁴

A Babilon tornya-történet¹⁵ bevezetője (11,1–2) a kezdeti állapotot írja le, amely azonban hamarosan megváltozik: közös nyelv, egységes emberiség (vö. 11,5). Ekkor a cselekmény fókuszja az „egész világ”-ról „kelet”-re, majd egy Sineár földjén található völgyre szűkül (11,1–2), ahol letelepednek (11,2). „... útnak indultak keletről”. A héber ige (*násza*) általában nomádok táborbontására utal (pl. 12,9; 13,11; 20,1; 33,17): állattartó nomádok letelepednek a városban. A szétszóródás

a nomád és félnomád társadalmak olyan velejárója, mely a kulturális folytonosságra nézve hátrányos. Természetes, hogy a városépítők tenni akarnak a szétszóródás szüksége ellen. A megoldás egy együttműködő társadalom, amely közös erőfeszítéssel és munkával jelentősen megnövelheti a termelékenységét. Egy szóval, a megoldás a városiasodás.¹⁶

Tervüket tettekre is váltják: „Gyertek, vessünk téglát, és égessük ki jól! És a téglá lett az építőkövük, a földi szurok pedig a habarcsuk. [...] Gyertek, építsünk magunknak várost és tornyot, amelynek teteje az égig érjen; és szerezzünk magunknak nevet, hogy el ne széledjünk az egész föld színén” (11,3–4).

A szakasz értelmezése sokszor akörül forog, hogy a toronyépítés nemes vagy gonosz vállalkozásnak tekintendő-e. Ez értelmetlen vita. A 6. századi Babilóniában élő emberek számára a torony a mezopotámiai templomot és ziqquratját jelölte.¹⁷ Az égig érő torony ziqqurat. Eredetileg az emberek nem a városban éltek, amely közigazgatási és vallási céllal épült, hanem a város körül.¹⁸ Maga a ziqqurat, azaz a „torony” azért épült, hogy az istenek leszállhassanak a földre. „A ziqqurat az építészeti középpontja volt a templomépületnek, amely pedig Mezopotámia kezdeti közösségeinek gazdasági, politikai és kulturális élete központi szerveként működött”.¹⁹

Fontos látnunk, hogy „a történet azzal az elhatározással kezdődik, hogy az emberek nemcsak tornyot, hanem elsősorban várost akarnak építeni”.²⁰ Az emberek nagy családként akarnak élni, s ezt a város (politika) és a ziqqurat (vallás) lenne hivatott biztosítani.

A városépítők azt gondolják, a város és a ziqqurat az előfeltétele annak, hogy híresek legyenek, amely pedig megakadályozhatja, hogy szétszéledjenek. Városokról és ziqquratjaikról szóló mezopotámiai himnuszokban és mítoszokban ez gyakori téma. A mezopotámiai királyideológia királyi városok, ziqquratok körül forgott, amelyek királyi és birodalmi érdekeket, a királyi hírnevet és az egységet szolgálták. A vallás és a politika elválaszthatatlanul összefonódott. Az egységhez vezetésre van szükség. S ha már vezetés, az csak királyság lehet.

A történetet hagyományosan az emberi gögöt követő isteni ítélet archetipikus eseteként értelmezik: a „felhőkarcoló” építésével az emberiség az égbe akar jutni, hogy Istent trónfossa. Ezen értelmezést az utóbbi időben több bírálat érte, amelyek általában szinkronikusan olvasva a

¹⁴ Nimród eredete fura módon Kús (10,8), azaz Etiópia. Mit keres egy etióp Mezopotámiában? Levin szerint Nimród egy történelmi személynek sem felel meg, hanem Sarrukin házat testesíti meg: az első nagy király, aki az özönvíz után uralkodott (LEVIN: Nimrod the Mighty, 366). Levin követendő abban, hogy szakít a történelmi Nimródot kutató expedícióval (l. pl. SPEISER: In Search of Nimrod; GISPEN: Who Was Nimrod?). Am megannyi visszas tulajdonságával együtt ez nem a Sarrukin-dinasztia, hanem a mezopotámiai királyság.

¹⁵ A Babel tornya történetével kapcsolatban két megjegyzést tennék. Az eredeti hallgatóság számára egyértelműen Babilonról volt szó, minthogy a héber „Babel” szó Babilont jelöli. Ezért végig Babilonról fogok szólni. Másodszor pedig, a 10–11. fejezetet együtt kell olvasnunk. Más szóval, Babilon történetét az azt körülvevő nemzetségtáblák összefüggésében kell értelmeznünk. Kevésbé egyértelmű, a nemzetségtáblák és a történet hogyan viszonyul egymáshoz.

¹⁶ WALTON: Mesopotamian Background, 165.

¹⁷ L. WALTON: Genesis, 63.146, 265. láb.

¹⁸ WALTON: Genesis, 61.

¹⁹ WALTON: Mesopotamian Background, 165. „A ziqqurat volt az az építmény, melynek a lépcsőzethez (*simmltu*) kellett vezetnie, amelyet a hit szerint az istenek arra használtak, hogy egyik világból a másikba eljussanak. Kizárólag az istenek kényelmét szolgálta, amit azért tartottak fenn, hogy az istenség megfelelő helyiséggel rendelkezzen, amelyben az út során felfrissülhet (élelem, pihenőhely stb.). A lépcső a tetőn az istenek kapujához, az istenek lakhelye bejáratához vezetett” (162).

²⁰ HALLO: Urban Origins, 563.

történetet inkább horizontális, mint vertikális bűn, azaz birodalmi igények miatti ítéletet látnak.²¹

Akár mennyire rokonszenves is számomra ez a megközelítés, ami folyton zavart, az a birodalomra való utalás teljes hiánya. A szerző megemlíthette volna, hogy az emberek a 11,3-ban egy király utasítására kezdtek építkezni, vagy hogy a város/torony befejeztével királyt választottak. Am mindennek nyoma sincs. Ez a hallgatás azonban túl hangos. Mezopotámiában a város és a ziqqurat építése isteni eredetű feladat volt (pl. Sumer Özönvíz Történet), „istenek és uralkodók felelőssége”.²² A királyság és a fővárosok a SKL-n és más irodalmi művekben szorosan és explicit módon összetartoznak²³, csak ahogy történetünkben implicit módon. Oppenheim fején találja a szöveget, amikor ezeket Mezopotámiában a folyamatosság iránti vágy intézményesítésének tekinti.²⁴

A bibliai kezdetekről szóló történetekben három esetben áll városok építése az érdeklődés középpontjában: 1Móz 4:17; 1Móz 10:10-12 (Nimród) és 1Móz 11:1-9. Természetesen mindhárom szakasz a mezopotámiai központokkal áll kapcsolatban. Minden esetben a városépítés és a városok iránti érdeklődés pusztán emberi tevékenység, és mint ilyen minden emberi tevékenység kettősségét viseli magán.²⁵

Az emberek tehát építik a várost és a ziqquratot. Ez a kezdete vállalkozásuknak, aminek a megkoronázása – a királyság. Mihelyt elkészülnek, a mezopotámiai mítoszokat és királyideológiát ismerő a királyság megalapítását, azaz az égből való leereszkedését várja. Ám nem királyság ereszkedik le az égből, sem Marduk, hanem Jahve, akinek épp leszállása akadályozza meg a királyság alászállását. A ziqqurat, amely azért épült, hogy elősegítse az istenek földre szállását és ily módon tiszteletét²⁶, feleslegessé válik: Jahvének nincs rá szüksége ahhoz, hogy leereszkedjen.

A földre érkezve Jahve azt találja, hogy az építők egy nemzet, egy nyelv: homogén kultúra, mely nem engedi a heterogeneitást és sokszínűséget. És Jahve nem azért szállt alá, hogy jóváhagyja az államvallást, valamely királyi várost vagy uralkodóházat, hiszen Jahve az egész emberiség jólétét szeretné, nemcsak némely kiváltságos osztályét vagy egyénét. Ez az oka annak, hogy bár mostanra hozzászoktunk hiányukhoz, sem királylistát, sem királyról szóló történetet nem olvashatunk a Babilon-történet végén, ami pedig a mezopotámiai irodalmat ismerve elvárható lenne. Ehelyett Sém nemzetségtábláját olvashatjuk, amelyet egy közember, Ábrahám története követ. Emlékezhünk arra is, hogy az emberek nevet (*sém*) akartak maguknak szerezni (11,4), ám Jahve Sém egy leszármazottjának, egy közembernek kíván nevet szerezni: „Nagy néppé teszlek, és megáldalak, nagygyá teszem nevedet, és áldás leszel” (12,2).²⁷

Nimród „kezdet hatalmaskodni a földön” (10,8)²⁸, amely birodalmi városok alapítását eredményezte (10,10–12), de ez „csak a kezdete annak, amit tenni akarnak” (11,6). Az elbeszélő kijelenthetné volna, Nimród nagy zsarnok volt, ezzel azonban megrökönyödést okoz. Ezt elkerülendő hízlegést választ mondván, Nimród nagy vadász volt. A mezopotámiai királyok gyakran tetszelegtek a nagy vadász szerepében. Ám az általuk leigázott országok és népek nem vadászataikra emlékeztek, hanem kíméletlen hódításaikra. És az elbeszélő nem áll meg itt, hanem tovább hízeleg, amikor hozzát teszi: „Jahve előtt”, ami szemantikailag értelmezhetetlen.²⁹

A városépítők nagyobb politikai és nyelvi egységet akartak, nagyobb homogeneitást. Ez szemben állt Jahve szándékával, aki sokszínű és heterogén világot akart, nem egy nyelvet, nem egy helyet, hanem sokat. Szándéka megvalósítása érdekében összezavarja az emberek nyelvét, és szétszórja az emberiséget a föld színén. Amíg a hagyományos értelmezés vertikális bűn

²¹ Pl. VAN WOLDE: Words; CROATTO: Reading; MÍGUEZ: Comparative Bible Study; HIEBERT: Tower.

²² MILLER: Eridu, 239.

²³ MILLER: Eridu, 237–238.

²⁴ OPPENHEIM: Ancient Mesopotamia, 79.

²⁵ MILLER: Eridu, 239.

²⁶ Vö. WALTON: Genesis, 62–63.65.

²⁷ A *sém* és *sám* hasonló csengésű szavakra összpontosítva több magyarázó szem elől téveszti a 11,4 és 12,2 kapcsolatát (pl. KIKAWADA: Shape, 25).

²⁸ A *gibbór cajid* „rimel” a *gibbór hajil* kifejezésre.

²⁹ Hacsak a *lifné* szó nem az „ellen” értelemben szerepel, mint ahogy talán a 6,11-ben (így CLARK: Flood, 184).

elkövetéséért marasztalja el az emberiséget, valójában horizontális bűnt követtek el, nem közvetlenül Isten, hanem teremtett világa, nemzetek és nyelvek ellen.³⁰ Ezen értelmezés, melyben Isten teremtett világa ilyen fontos szerephez jut, összhangban áll a Genézis fő etikai hangsúlyaiival.

A babiloni Teremtés-eposzt a Genézis teremtés-elbeszélésével kapcsolatban szokás tanulmányozni. Az *Enuma elis* VI. táblájának néhány motívuma és eseményeinek sorrendje azonban a Babilon-történettel összehasonlítva hasznos szempontokat nyújthat. Noha az embert az istenek azért teremtik, hogy így mentesüljenek a munka alól, az eposzban istenek jelentkeznek, hogy Marduknak felépítsék az Eszagilát. Ez természetesen nélkülözhetetlen volt Marduk és Babilon elsőségéhez, amit az eposz képvisel. Az isteneknek igénye, hogy legyen hol megpihenniük, valahányszor Babilonba érkeznek, valószínűleg az újévi ünnepségre való utalás.³¹

Világító, mi urunk, szabadítónk!

Jóságodból nekünk mi jut hát?

Nosza! Engedd, hogy lakást építhessünk: híres-neves lakóhelyet, ahol nyugalmat és békét találunk!

Nosza! Engedd, hogy várost építhessünk tornyos lakásodul!

Ama napon, melyen hozzád megtérünk,

abban vágyunk pihenni!

Nem csoda, az istenek javaslatát Marduk tetszéssel fogadja:

Legyen hát, miként második Báb-ili, melynek művét

oly igen kívántátok;

épüljön föl a város, a lakóhely!

Az istenek nekilátnak a feladatnak, téglát vetnek, felhúzzák az Eszagilát, majd saját szentélyeiket. A munka befejeztével Marduk kihirdeti:

Imhol, a székhelyetek, Báb-ili!

Ujjongjatok, örvendjete hát

e szent helyen!³²

Babilon, a királyság fővárosának alapjait az istenek megvetették. Minden a helyén van: Babilon és az Eszagila áll, Mardukot az istenek főistenként ünnepélyesen beiktatták. Mire volna még szükség? A város és templom elkészültével, valamint a védőisten „beiktatásával” egyetlen dolog marad hátra: a királyság megalapítása, vagy égből való aláeresztése. Még ha erre nem is utal explicit módon az eposz, mind az *Enuma elis*-nek, mind az Újév-ünnepségnek nyilvánvaló célja a babiloni politikai hatalom és kizárólagosság megalapozása.

A Genézis történetében hasonló hangsúlyokat állapíthatunk meg: az építők célja a város és a ziqqurat. Nem olvasunk istenekről, de ez a mezopotámiai vállalkozás nyilvánvalóan feltételezi őket. Királyságról sem olvasunk, ám egyértelmű, hogy a királyság megalapításának kellene az irodalmi hagyomány és a politikai-vallási ideológia alapján következnie. És éppen ez aggasztja Jahvét: ez csak a kezdete annak, amit tenni szándékoznak, és semmi sem lesz számukra lehetetlen (11,6). Így Jahve véget vet vállalkozásuknak. A régészeti és történelmi bizonyítékokat mérlegelve Kraeling helyesen állapítja meg, hogy csak a toronyépítés, nem pedig a városépítés abbamaradásáról lehet szó.³³ A 11,8 mégis világosan a „város” építésének félbemaradását említi.³⁴ Ez aligha véletlen. A ziqqurat a vallást, míg a város a királyságot, a politikát testesíti meg. A legtöbb értelmezéssel ellentétben Jahvét nem egyszerűen a vallási, hanem a politikai kilátások aggasztják. Jahve

³⁰ WALTON: *Mesopotamian Background*, 169, helyesen állapítja meg, hogy Jahvét önmagában nem az építészet vagy az urbanizáció zavarja, nincs semmi baja a tornyokkal vagy városokkal. Általánosságban véve ez igaz. Mezopotámiáról szólva és az iménti érvelés fényében azonban mintha egy fontos részlet kimaradna: ziqquratok és városok elválaszthatatlanul birodalmi célokhoz kötődtek. Emellett amíg Walton a vallásos gőg ellen látja a történetben megfogalmazódó kritikát, azaz hogy az ember Istent a saját képére formálja (169), addig én a mezopotámiai városállamok birodalmi törekvéseiben látom.

³¹ HEIDEL: *Babylonian Genesis*, 48, 124. láb.

³² Teremtés, 40–41.

³³ KRAELING: *Tower*, 276; vö. VON SODEN: *Etemenanki*, 263.

³⁴ De vö. a samaritánus és a LXX-szöveget, melyek kiegészítik: „és a tornyot”.

aláereszkedése a királyságot akadályozza meg: a város építése nem fejeződhet be, és a királyság megalapítására nem kerülhet így sor.

A város neve, ahol Jahve összezavarja (*bálal*) a nyelveket, Babilon. Hogy az építők nem tudták befejezni a ziqquratot és a várost, a fogságba hurcoltaknak az elnyomó feletti ironikus és reményteli kritikájaként értendő. Az elnyomó Babilon „összegyűjtötte” a birodalom leigázott népeit, hogy szilárd birodalmat építsen. Az „összegyűjtés” szükségszerű velejárója az asszimiláció, a leigázottak kultúrájának elpusztítása volt. A homogeneitás nem viseli el a heterogeneitást. Ez a motívum egy érdekes mezopotámiai eposz révén még erősebb fényt vet történetünkre.

A Babilon-történet és a sumer Enmerkar versengése Aratta urával c. eposz egy bizonyos részlete közti hasonlóságot többen is észrevették. A 108–133. sorok az Arattának küldött fenyegetést tartalmazzák, amennyiben nem veti alá magát Uruk hatalmának. Ezt „Nudimmud varázslata” (136–155. sor) követi, amely a Gen 11,1–9-cel hasonló témát szólaltat meg:

Ama napon nincs kígyó, nincs skorpió,
nincs hiéna, nincs oroszlán,
nincs vad kutya és farkas,
nincs félelem és rémület,
nincs, aki kezét az ember mellének vesse.
Ama napon Szubir országa, Hamazi földje,
a különböző nyelvű,
Ki'engir, Sumer, a fensőbb „erő” Nagy Hegye,
Ki'uri, Uri földje,
ahol megvan minden hozzá illő dolog,
Mardu országa, a téres mezőn heverő –
ég, föld mindensége, minden jámbor nép
egyazon nyelven beszélnek Enlilhez.
Ama napon aki most úr, fejedelem, király,
Enki, aki most úr, fejedelem, király,
ő, aki most úr, fejedelem, király,
Enki, a bőség ura, a szilárd szavú,
a bölcsességtől duzzadó,
az Országot szemmel tartó,
az istenek tanácsadója,
a tudással ellátott, Eridu ura –
ő megváltoztatja szájukban a nyelveket,
valahány nyelv van:
az emberiség nyelve egy legyen.³⁵

Mindez összhangban van a mezopotámiai kulturális egységgel, amelynek alapja az ékírás és a két fő nyelv, a sumer és az akkád.³⁶ Vanstiphout szerint az Aratta-ciklus s így eposzunk fő témája „a fennhatóság (*supremacy*) és felsőbbrendűség (*superiority*) kérdése”.³⁷ A két kifejezés nem szinonima. „Valójában történeteink azt akarják bizonyítani, hogy Sumer (vagy Uruk) öröklött felsőbbrendű volta révén fennhatóságot fog szerezni Aratta felett. A történetek kibontakozása ezt a felsőbbrendűséget szemlélteti, és a fennhatóságban éri el tetőpontját.” Vanstiphout hozzáteszi: „ha a világegyetem rendben van, a fennhatóság bekövetkezik.” Vanstiphout két következtetést von le mindebből. Először, Sumer kultúráját, technikáját, erkölcsét, erejét és műveltségét tekintve felsőbbrendű Arattánál. Másodsor, Sumer és a civilizáció egy és ugyanaz.³⁸ Ebből következően szomszédos és távoli országok, mint amilyen Aratta, meghódítandók: a felsőbbrendűséget érvényesíteni kell, a fennhatóságot pedig elismertetni.

³⁵ Enmerkar versengése, 133–134. Elsőként ALSTER: An Aspect, 101–109, javasolta a jövő idejű értelmezést, de VANSTIPHOUT: Epics, nyújtotta az első ilyen értelmű átfogó magyarázatot.

³⁶ GESE: Idea, 50.

³⁷ VANSTIPHOUT: Enmerkar's Invention, 522; kiemelés tőle.

³⁸ VANSTIPHOUT: Enmerkar's Invention, 524.

A Genézis egészen másként látja a világot, őstörténetei feje tetejére állítják a királylisták és eredetmítoszok értékrendjét. Mindezt olyan ügyesen teszik, hogy senki, sem az ókori babiloni hatalmasok, sem mai magyarázók nem észlelik a könyv királyság- és birodalomellenes élet.

A következőkben rámutatok néhány olyan pontra, amelyekben a sumer eposz és a bibliai történet hasonlóságot mutat. Ám nemcsak a párhuzamokra hívom fel a figyelmet, hanem azokra a különbségekre is, amelyek a hasonlóságok ellenére vagy miatt felismerhetők. Ezen összehasonlítással annak a meggyőződésnek is hangot adok, hogy ilyen eposzok, illetve a királyi-birodalmi ideológia ilyen hagyományai ihlethették a Genézis Babilon-történetét.

A sumer eposz két királya egyaránt Inanna istennő tisztelője, aki azonban Enmerkart, Unug-Uruk építőt és királyát (SKL) választja. Enmerkar az eszményi király, aki Sumert és a sumer felsőbbrendűséget képviseli. Védistségének, Inannának az ösztökélésére a király üzenetet küld a távoli Aratta királynak, hogy építtessen templomot, és ismerje el Uruk uralmát, különben Arattát elpusztítja. Hosszas üzenetváltás, vita és viszály következik, melynek során a hírnök a két város közt ingázik. Természetesen Aratta nem hajlandó engedni, még azt hallva sem, hogy maga Inanna volt az, aki Enmerkart hódításra biztatta. Aratta királya bizonyítékot akar arra nézve, hogy Inanna nem az ő, hanem Uruk oldalán áll. Minthogy a hírnök képtelen mindenre emlékezni, amit szóban továbbítania kell, Enmerkar feltalálja az agyagtáblára való ékírást. Amikor Aratta királya átveszi a hírnöktől a táblát, az érthetetlen jeleket látva dühös lesz. Az eposz szövegének a csatát tartalmazó vége töredezett. De minden bizonnyal Aratta urának a sorsa meg van pecsételve, aki már vereséget szenvedett más téren.³⁹ Enmerkar győz, és elfoglalja Aratta trónját.

Enmerkar Uruk építője, ami szintén nem mellékes. Uruk Sumer fővárosa, Aratta pedig az ismeretlen világ mesés gazdagságát képviseli. Az eposz cselekménye a hősi időkben játszódik, amikor a város épült. Más szóval, itt kezdődik Sumer történelme, *ab urbe condita*. Sőt, a mezopotámiai városideológia, melynek itt is tanúi lehetünk, a város kitűnőségét a teremtéshez kötötte. A város felsőbbrendűsége három területen nyilvánvaló: a haderő, az isteni támogatottság és a kulturális eredmények terén.⁴⁰ Ezek patriotizmust és nacionalizmust eredményeztek. Az *Enuma elis* szintén megalapozta és táplálta a babiloni nacionalizmust.⁴¹ A mezopotámiai városállamok állandó viszályban álltak egymással, hiszen mindegyik a másik rovására akart uralomra jutni (l. SKL). Így a babiloni város- és toronyépítés nemcsak „a babiloniak nagyravágyó városépítési terve”⁴², hanem nagyra törő birodalmi terv: a királyság és birodalom kezdete.

A két történetnek számos közös motívuma van: téglák, explicit vagy implicit utalások az ősidőkre⁴³ és a királyságra. Akár világosak voltak az utalások az első olvasók számára, akár nem, az elbeszélő ezek révén a mezopotámiai világnézetet bírálta: a birodalmi városokat, királyokat és a vallást.

Az emberiség szétszórásával Jahve szándéka ugyanaz, ami a kezdet kezdetén volt: egy sokszínű és változatos világ. Azaz az elbeszélő az emberiség erejét szétszórtságában látja. Amíg a másik nagy akkád mítosz, az Atrahaszisz a születésszabályozást tekinti a túlnépesedés megoldásának, a Genézis a szétszóródást, a föld benépesítését (l. 1,28; 9,1). A nomád életmód sem alsóbbrendű, mint a városi, ahogy pedig a fejlett mezopotámiai civilizáció gondolta.⁴⁴ A civilizációk és kultúrák csak úgy maradhatnak fenn, ha elismerik és megőrzik sajátos sokszínűségüket. Ez természetesen antagonistikus ellentétben áll a birodalmak szándékával és működésével, melyek egyaránt a homogeneitásra épülnek, és azt célozzák. Maga a szétszóródás még nem a cél, hanem annak eszköze, hogy heterogén kultúra és társadalom jöjjön létre.

³⁹ VANSTIPHOUT: Enmerkar's Invention, 524. De I. ALSTER: Epic Tales, 2316.2325, aki békés megegyezést feltételez a végén.

⁴⁰ VANSTIPHOUT: Epics, 3—4.8.

⁴¹ L. FOSTER: Before the Muses, 436.

⁴² Így KIKAWADA: SHAPE, 29.

⁴³ A *miqqedem* (11,2) szó jelenthet „ősidők”-et.

⁴⁴ L. KIKAWADA–QUINN: Before Abraham Was, 51.

A Babilon-történet birodalom-kritikája a város névadásában válik kíméletlenné. „Babilon” annyit tesz akkádul, „az istenek kapuja. „Ti, babiloniak, dicsekedhettek azzal, hogy az Isten kapujában éltek, de ugyanilyen joggal azt is mondhatnánk, hogy városotok az a hely, ahol Isten összezavarta az emberei nyelveket, s ahonnan szétszórta őket a föld színén.”⁴⁵ A Genézis elbeszélésében Babilon nem az égből alászálló város, mely arra hivatott, hogy a világot kormányozza, hanem olyan város, melynek nyelvét és birodalmi szándékait Jahve összezavarta.⁴⁶

6. Kitekintés

Olvasatomban a Genézis egyrészt antropocentrikus világot fest meg, mely azonban Teremtőjének van alárendelve. Másrészt pedig a történeti háttér lehetővé teszi a teológiai értelmezést. Befejezésül ebből hadd adjak ízelítőt.

Birodalmak felemelkednek és lehanyaglanak. Ha múlandóságuk ellenére van bennük valami közös, az a mássággal szembeni türelmetlenség, kizárólagosság, valamint azon értékek tagadása, melyeket a Genézis a Babiloni birodalommal szemben megfogalmaz: az embernek mint Isten képmásának, az emberi kultúrának és a teremtett világnak, valamint az olyan értékeknek a megbecsülése, mint az egyenlőség és sokszínűség. Három területet szeretnék röviden érinteni.

Korunk hanyatló és felemelkedő birodalmaknak a tanúja. E birodalmak ma nem ellenségei, de sok tekintetben ellenfelei egymásnak. Nem szabad, hogy megtévesszen, hogy a birodalom keresztény vagy ateista, protestáns vagy ortodox, földrajzi vagy gazdasági egység: a vallás, cégfilozófia ideológia, mely gyakran propagandacélokat szolgál. A Genézis értékrendjével azonosulókként hogyan kell kritikát gyakorolnunk a birodalmak felett?

Láthattuk, a vallási-kulturális homogeneitással a Genézis Isten színes, heterogén világát állítja szembe. A homogeneitás azonban nemcsak az ókori társadalmakat fenyegette. Ma is a világ számos országában éri hátrányos megkülönböztetés, üldözés azt, aki a hivatalostól eltérő nézeten van. Egyetlen illet hadd említsek. Ateista és muzulmán országokban Krisztus követésének magas az ára, keresztények szenvednek hitükért. Mi velük szemben a felelősségünk nekünk, akik biztonságban és kényelemben élünk?

A demokrácia, egyenlőség és szabadság retorikája dacára a politikai, vallási, kulturális gyarmatosítás és elnyomás vádja alól a Nyugat sem menthető fel. A gazdag és hatalmas birodalom importálja kultúráját és vallását, mert megvannak az anyagi és politikai eszközei. Erre az elnyomott és gyarmatosított országok érzékenyek, és gyakran erőszakkal felelnek. Hol láthatunk ilyen gyarmatosítást, és mit tehetünk ellene?

Ahol az elvek, a vallás vagy annak vertikális eleme fontosabb, mint a teremtés és különösen a teremtés koronája, az ember, a Genézis alapján gyanakvással kezelendő. Ugyanilyen józan bizalmatlanság ajánlott bármely társadalomban és helyzetben, ahol az ember és teremtés alárendelődik más értékeknek: a gazdaságosságnak, termelékenységnek, a régi fenntartásának, személytelen elveknek.

7. Felhasznált irodalom

ALSTER, B.: An Aspect of ‘Enmerkar and the Lord of Aratta’, in: *RA* 67 (1973), 101-109.

ALSTER, B.: Epic Tales from Ancient Sumer: Enmerkar, Lugalbanda, and Other Cunning Heroes, in: Sasson, J. M. (ed.) *Civilizations of the Ancient Near East*, Vol. 4, New York, Charles Scribner’s Sons, 1995, 2315—2326.

BAILKEY, N.: Early Mesopotamian Constitutional Development, in: *American Historical Review* 72 (1967), 1211–1236.

⁴⁵ HALLO: Scurrilous Etymologies, 770.

⁴⁶ Érdemes megjegyezni, hogy Babilon II. Nebukadnecar által befejezett fő ziqquratjának neve Etemenanki volt, aminek jelentése: „A ház, mely az ég és föld alapja”. Az Etemenanki mellett a legfontosabb templom az Eszagila, „A felemelt fejű ház” volt. Mindkettő Babilon védőistenének, Marduknak volt szentelve. A toronyépítés története tekinthető a babiloni templom és ziqqurat bírálatának, melyek állítólag az emberi és isteni világot összekötik.

- CLARK, W. M.: The Flood and the Structure of the Pre-patriarchal History, in: *ZAW* 83 (1971), 184—211.
- CLINES, D. J. A.: Theme in Genesis 1-11, in: *CBQ* 38 (1976), 483—507.
- CLINES, D. J. A.: *The Theme of the Pentateuch* (JSOTSup 10), Sheffield, JSOT Press, 1978.
- CROATTO, J. S.: A Reading of the Story of the Tower of Babel from the Perspective of Non-Identity: Genesis 11:1–9 in the Context of Its Production, in: Segovia, F. F. – Tolbert, M. A. (eds.) *Teaching the Bible: The Discourse and Politics of Biblical Pedagogy*, Maryknoll, Orbis, 1998, 203–223.
- Enmerkar versengése Aratta urával, in: Komoróczy G. (szerk.) „Fénylő ölednek édes örömében...” *A sumer irodalom kistükré*, Budapest, Európa, 1983, 129–151.
- FOSTER, B. R.: *Before the Muses: An Anthology of Akkadian Literature*, Bethesda, CDL, 32005.
- GESE, H.: The Idea of History in the Ancient Near East and the Old Testament, in: *Journal for Theology and the Church* 1 (1965), 48—64.
- GISPEN, W. H.: Who Was Nimrod?, in: Skilton, J. H. (ed.) *The Law and the Prophets: Old Testament Studies Prepared in Honor of Oswald Thompson Allis*, Nutley, Presbyterian and Reformed, 1974, 207—214.
- HALLO, W. W.: Scurrilous Etymologies, in: Wright, D. P. — Freedman, D. N. — Hurwitz, A. (eds.) *Pomegranates and Golden Bells: Studies in Biblical, Jewish, and Near Eastern Ritual, Law, and Literature in Honor of Jacob Milgrom*, Winona Lake, Eisenbrauns, 1995, 767—776.
- HALLO, W. W.: Urban Origins in Cuneiform and Biblical Sources (Founding Myths of Cities in the Ancient Near East: Mesopotamia and Israel), in: *The World's Oldest Literature: Studies in Sumerian Belles-Lettres* (Culture and History of the Ancient Near East 35), Leiden, Brill, 2010, 547—572.
- HEIDEL, A.: *The Babylonian Genesis: The Story of the Creation*, Chicago, University of Chicago Press, 1951.
- HIEBERT, T.: The Tower of Babel and the Origin of the World's Cultures, in: *JBL* 126 (2007), 29—58.
- KIKAWADA, I. M.: The Shape of Genesis 11:1-9, in: Jackson, J. J.— Kessler, M. (eds.) *Rhetorical Criticism: Essays in Honor of James Muilenburg* (Pittsburgh Theological Monograph Series 1), Pittsburgh, Pickwick, 1974, 18—32.
- KIKAWADA, I. M. — QUINN, A.: *Before Abraham Was: The Unity of Genesis 1-11*, Nashville, Abingdon, 1985.
- KRAELING, E. G.: The Tower of Babel, in: *JAOS* 40 (1920), 276—281.
- LEVIN, Y.: Nimrod the Mighty, King of Kish, King of Sumer and Akkad, in: *VT* 52 (2002), 350—366.
- LEVIN, Y.: Understanding Biblical Genealogies, in: *CRBS* 9 (2001), 11—46.
- MALAMAT, A.: King Lists of the Old Babylonian Period and Biblical Genealogies, in: *JAOS* 88 (1968), 163—173.
- MÍGUEZ, N. O.: A Comparative Bible Study of Genesis 10–11: 9: An Approach from the Argentine, in: Wickeri P. L. (ed.) *Scripture, Community, and Mission: Essays in Honor of D. Preman Niles*, Hong Kong, CCA, 2002, 152—165.
- MILLER, P. D.: Eridu, Dunnu, and Babel: A Study in Comparative Mythology, in: *HAR* 9 (1985), 227—251.
- OPPENHEIM, A. L.: *Ancient Mesopotamia*, Chicago, University of Chicago Press, 1964.
- SODEN, W. VON: Etemenanki vor Asarhaddon nach der Erzählung vom Turmbau zu Babel und dem Erra-Mythos, in: *UF* 3 (1971), 253—263.
- SPEISER, E. A.: In Search of Nimrod, in: *ErIsr* 5 (1958), 32—36.
- STEINBERG, N.: The Genealogical Framework of the Family Stories in Genesis, in: *Semeia* 46 (1989), 41—50.
- Teremtés, in: Komoróczy G. (szerk.) *Gilgames – Agyagtáblák üzenete: Ékírásos akkád versek*,

- Budapest, Európa, 1966, 17—43.
- VANSTIPHOUT, H.: Enmerkar's Invention of Writing Revisited, in: Behrens, H. — Loding, D. — Roth, M. (eds) *DUMU-E₂-DUB-BA-A: Studies in Honor of Åke W. Sjöberg*, Philadelphia, Occasional Publication of the Samuel Noah Kramer Fund, 1989, 515—524.
- VANSTIPHOUT, H.: *Epics of Sumerian Kings: The Matter of Aratta* (Writings from the Ancient World), Atlanta, Society of Biblical Literature Press, 2003.
- WALTKE, B. K. — FREDRICKS, C. J.: *Genesis: A Commentary*, Grand Rapids, Zondervan, 2001.
- WALTON, J. H.: Genesis, in Walton, J. H. (ed.). *Zondervan Illustrated Bible Backgrounds Commentary*, Vol. 1, *Genesis, Exodus, Leviticus, Numbers, Deuteronomy*, Grand Rapids, Zondervan, 2009, 2—159.
- WALTON, J. H.: The Mesopotamian Background of the Tower of Babel Account and Its Implications, in: *Bulletin for Biblical Research* 5 (1995), 155—175.
- WESTENHOLZ, J. G.: The Theological Foundation of the City, the Capital City and Babylon, in: Westenholz, J. G. (szerk.) *Capital Cities: Urban Planning and Spiritual Dimensions: Proceedings of the Symposium held on May 27-29, 1996 Jerusalem, Israel* (Bible Lands Museum Jerusalem Publications 2), Jerusalem, Bible Lands Museum, 1998, 43–54.
- WOLDE, E. VAN: *Words Become Worlds: Semantic Studies of Genesis 1–11*, Leiden, Brill, 1994.